

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БРИТАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Сокирська В. В.

ВСТУП

Еволюція Британської імперії, яка стала одним з найбільших державних утворень Нового часу, сприймається сьогодні як багатограний та неоднозначний процес, породжує дискусії серед істориків і викликає значний інтерес в сучасному світі. Проблема мирної еволюції таких потужних державних утворень як Британська імперія є актуальною в розрізі тих соціально-економічних і політичних змін, які відбувалися після розпаду Російської імперії та СРСР. Сьогоднішні імперські амбіції Російської Федерації, розв'язання нею відкритої війни проти суверенної України, як одного з найбільших суб'єктів колишньої радянської імперії, погрожування анексією й іншим державам, що входили до складу імперії, спонукає до детального вивчення трансформаційних процесів, які відбувалися на теренах колишньої Британської імперії в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. Нагадування про історичний досвід Великобританії має отверезити сучасних російських політиків і змусити їх повернутися до цивілізованого вирішення питань, що виникають у міжнародних відносинах. Політикам з імперським мисленням варто усвідомити, що процеси децентралізації, утворення та розвиток самостійних держав є невідворотними в сучасному світі, а імперіалізм став рудиментом історії, його ганебною, але має бути повчальною для сучасників, сторінкою.

Історіографію проблеми трансформаційних процесів у Британській імперії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. умовно можна розділити на групи: зарубіжна, дорадянська, радянська, сучасна українська.

До першої групи віднесемо працю відомого британського історика А. Кейта¹, де автор детально виклав розвиток конституційного статусу домініонів та їх державних інститутів, а також політико-правове становище цих країн у складі Британської імперії. Дослідник був переконаний, що на початку ХХ ст. статус де-юре самоуправних колоній продовжить залишатися залежним. Після завершення Першої світової війни змінюється стратегія британської політики щодо залежних територій. У 1920–1930-х рр., у зв'язку з наростанням тенденцій децентралізації та зміною ролі домініонів в міжнародних відносинах, в

¹ Keith A. B. Responsible Government in the Dominions. Vol. 1–2. L., 1909.

історичній літературі все чіткіше стало проглядатися посилення національних мотивів. У своїй монографії А. Дьюї² вказував на три періоди відносин метрополії і її домініонів: колоніальний, імперський і національний. Суть імперської політики вчений вбачав у становленні партнерських відносин з усіма частинами імперії.

Після завершення Другої світової війни в західній історіографії спостерігається значна активізація досліджень з цієї проблематики, яку пов'язуємо з прискореними деколонізаційними процесами, розпадом Британської імперії і створенням на її основі нового міждержавного об'єднання – Співдружності націй. Так, британський історик Дж. Кендл³, аналізуючи трансформаційні процеси в Британській імперії, дійшов висновку, що існування самої імперії було вигідною справою як для метрополії, так і для домініонів і в соціально-економічному, і у військово-політичному ключі.

У 1990-х рр. побачила світ монографія М. Берджеса⁴, у якій автор характеризував останню чверть XIX ст. – першу чверть XX ст. як період конституційних реформ. Він також запропонував переглянути традиційні погляди на розвиток імперських стосунків, підкреслював важливість федералістських ідей для політичного розвитку Британської імперії.

З найновіших досліджень зарубіжних авторів з історії британського колоніалізму варто назвати напрацювання Д. Рассела⁵, Д. Сандерса і Д. Гоутона⁶, Ф. Гейнлейна⁷, Д. Рейнольдса⁸, Н. Фергюсона⁹. У працях цих авторів знайшло місце і висвітлення проблеми впливу трансформації імперського механізму на становлення Великобританії в Європі.

Дорадянська або дореволюційна (до революції в Російській імперії 1917 р.) історіографія представлена незначним переліком досліджень з цієї проблематики. У числі перших до неї звернувся О. Веснін¹⁰, який

² Dewey A. *Dominions and diplomacy*. L., 1929.

³ Kettle J. *The British Empire Commonwealth. 1897–1931*. London, 1972. 66 p.

⁴ Burgess M. *The British tradition of federalism*. L., Leicester Univ. Press, 1995. 186 p.

⁵ Russel D. *The Jolly Old Empire[®]: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945–51*. Britain, the Commonwealth and Europe: The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / Ed. by A. May. Basingstoke, 2001. P. 9–29.

⁶ Sanders D., Houghton D. *Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy Since 1945*. 2-nd ed. Basingstoke, 2017. 384 p.

⁷ Heinlein F. *British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind*. London, 2002. 350 p.

⁸ Reynolds D. *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century*. London, 2013. 378 p.

⁹ Фергюсон Н. *Імперія: Як Британія вплинула на сучасний світ*. Київ: Наш формат, 2020. 424 с.

¹⁰ Веснин А. *Британская имперская федерация и английские торговые интересы*. СПб., 1900. 292 с.

намагався проаналізувати переважно торгівельно-економічні відносини між частинами Британської імперії. Історія домініонів цікавила і П. Мижуєва¹¹, який у свій час набув слави авторитетного вченого з проблем британських автономій.

На історіографію радянського періоду мала потужний вплив комуністична ідеологія, політика боротьби зі світовим імперіалізмом. Цей період історіографії з означеної проблеми представлений дослідженням М. Єрофеева¹². З ідеологічної позиції автор намагався показати проблеми розпаду британської колоніальної системи, аналізував основні етапи політичного та економічного відособлення домініонів від метрополії.

Серед наукових напрацювань сучасних українських істориків варто назвати дослідження Г. Сталоверової¹³, де авторка розкриває проблеми соціально-економічного та політичного становища британських колоній, особливостей набуття ними статусу домініонів та умов збереження там англійського впливу. Заслугує на увагу спільна праця С. Віднянського та А. Мартинова¹⁴, у якій автори намагалися проаналізувати процес формування нової системи міжнародних відносин після завершення Другої світової війни. У дисертаційному дослідженні С. Брайляна¹⁵ автором розкрито природу суспільно-політичної кризи британського колоніалізму в карибських колоніях 1930-х – 1940-х рр. та простежено реалізацію федерального проєкту в Британській Вест-Індії

¹¹ Мижуев П. Г. История колониальной империи и колониальной политики Англии. 2е изд. СПб., 1909. 245 с.

¹² Ерофеев Н. А. Закат Британской империи. М., 1967. 280 с.

¹³ Сталоверова Г. В. Проблеми відносин між самоврядними колоніями і Великою Британією на колониальній конференції 1897 р. Грані. *Науковий вісник. Серія: Історичні науки*. 2012. 4 (84) квітень. С. 3–18; Сталоверова Г. В. Соціально-економічне та політичне становище британських самоврядних колоній наприкінці XIX – початку XX ст. *Гілея. Науковий вісник. Серія: Історичні науки*. 2012. Вип. 59 (4). С. 209–213; Сталоверова Г. В. Проблеми відносин між Великою Британією і домініонами під час Чанакської кризи 1922 р. *Дні науки-2009*: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції з історії. Прага: Наука і освіта, 2009. Том 9. С. 7–9; Сталоверова Г. В. Еволюція британського колоніалізму (1914–1921 рр.): концептуалізація проблеми. Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. *Наукові записки РДГУ: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 18. С. 137–141; Сталоверова Г. В. Рух британських домініонів за державний суверенітет (1922–1923 рр.). *Гілея. Науковий вісник. Серія: Політичні науки*. 2009. Вип. 21. С. 369–377.

¹⁴ Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Світ після 2 вересня 1945 р. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 4–18.

¹⁵ Брайлян С. С. Колоніальна і постколоніальна політика Великої Британії в Карибському басейні (1930-ті – 1983 рр.): дис. ... к.і.н. : 07.00.01 – всесвітня історія. Київ, 2021. 265 с.

після Другої світової війни. Примітною також є стаття І. Яковюка¹⁶ з вивчення концепції «імперського федералізму» та її ролі у модернізації Британської імперії.

Таким чином, можна дійти висновку, що вітчизняна історіографія означеної проблеми, застосовуючи нові методологічні підходи, зробила значний внесок у вивчення колоніальної політики британської метрополії стосовно домініонів. Однак, до певної міри спостерігається тенденційність в оцінках. Як показав історіографічний огляд, комплексного дослідження, присвяченого вивченню трансформаційної політики британського уряду кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., тобто, від підпорядкування колоній до надання окремим територіям статусу домініонів і розширення їх прав ні у вітчизняній, ні в зарубіжній історіографії все ще немає.

Мета статті полягає у з'ясуванні умов зміни політики й поглядів британського уряду впродовж кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. щодо залежних територій, простеженні шляху їх руху від федералізму до децентралізації, від політичних ідей створення більш тісного союзу до надання прав домініонів та розширення самоуправління.

Методологічну основу дослідження склали низка принципів, підходів та методів. Так, принципи історизму та об'єктивності передбачають неупереджений підхід до аналізу досліджуваної проблеми, критичне ставлення до джерел та літератури, вивчення подій в їх розвитку і в контексті історичної обстановки. У ході дослідження було застосовано історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний методи. Використано було також міждисциплінарний підхід, що виражається у використанні деяких теорій, методології та термінології правознавства, соціології й політології.

Наукова новизна цієї статті полягає у з'ясуванні причини зміни стратегії й тактики британського уряду стосовно своїх територій, зміст трансформації Британської імперії від федералізму до децентралізації.

Для розуміння предмету дослідження слід звернути увагу на застосовувані терміни. Варто мати на увазі, що в історичній літературі, особливо радянського періоду, термін «федералізм» замінювався поняттям «імперіалізм» або «союз», а термін «децентралізація» терміном «розпад імперії», «процеси деколонізації». Однак, не дивлячись на те, що ці терміни не є синонімами, вони характеризують одні й ті ж процеси, що відбувалися в Британській імперії першої половини досліджуваного періоду.

¹⁶ Яковюк І. В. Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип.28. С. 95–103.

Також у статті використовується термін «домініон». Для назви новоствореного територіально-політичного союзу метрополія застосовувала новий термін – «домініон», що в перекладі означає «володіння». Тут варто, у контексті досліджуваної проблеми, відразу зазначити, що британська доктрина конституціоналізму допускала лише автономію, про суверенітет домініону ніяким чином мова не йшла.

Уперше термін «Співдружність націй» було застосовано прем'єр-міністром Великобританії лордом Роузбері у 1884 р. під час його перебування в Австралії. Оскільки лорд Роузбері був представником Ліберальної партії Великобританії, зокрема її крила так званих «ліберальних імперіалістів» –прибічників збереження імперії, це його висловлювання якраз і було зорієнтоване на популяризацію імперської ідеї¹⁷. Фактично, з боку лідерів Ліберальної партії та керівництва британського уряду йшов активний пошук шляхів розвитку й збереження імперії. Ідея створення Співдружності виникла якраз у той період, коли британці намагалися усвідомити свої завоювання, накреслити можливі шляхи розвитку імперії.

1. Роль колоніальних/імперських конференцій у процесі формування британського консенсусу

Починаючи з кінця XIX ст., однією з форм взаємовідносин Англії з домініонами стали так звані колоніальні конференції, а з 1911 р. вони вже отримали назву імперських і проводилися під егідою міністерства колоній. У 1884 р. було засновано Імперську Федеральну Лігу, завданням якої стало створення союзу імперії на федеративній основі. Завдяки пропагандистській діяльності Ліги та її активній позиції з цього питання, було організовано та проведено перші колоніальні конференції¹⁸. Загалом, у період 1887–1937 рр. було проведено 14 таких конференцій, які являли собою періодичні зустрічі глав урядів колоній та домініонів Британської імперії.

Підвалини нових підходів до колоніальної політики було закріплено у 1887 р. на Першій колоніальній конференції у Лондоні¹⁹. Для участі в цій конференції урядам великих колоній керівництвом метрополії було запропоновано направити представників-делегатів до Лондона. Цей захід було приурочено «золотому» (50-річному) ювілею правління королеви Вікторії, в якому взяла участь понад 100 делегацій майже з усіх

¹⁷ Seeley J. R. The Expansion of England: two courses of lectures. London : Macmillan, 1883. P. 75.

¹⁸ Стеценко М. П. Особенности развития Британской колониальной империи, Вестминстерский статут 1931 г. Київ, 1969. С. 126.

¹⁹ Olson J., Shadle R. Historical dictionary of European imperialism. Westport : Greenwood Publishing Group, 1991. P. 135–138.

колоній Британської імперії. Цю конференцію було організовано з надією на встановлення більш тісних зв'язків між колоніями і Північним Королівством.

На першій колоніальній конференції у 1887 р., як і на наступній у 1894 р., яку було скликано в Оттаві (Канада), переселенськими колоніями піднімалося питання про надання переваг для торгівлі у межах імперії²⁰. Колоніальна конференція 1897 р. пройшла в Лондоні. Її було скликано, перш за все, з нагоди 60-річчя правління королеви Вікторії. Її події засвідчили ступінь впливу і самостійності, якого набув на цей час міністр колоній. Саме Дж. Чемберлен, будучи на посаді міністра колоній, докладав зусиль до збереження єдності імперії. У колоніальній конференції взяли участь прем'єр-міністри 11 самоврядних колоній – Канади, Ньюфаундленду, Південної Австралії, Нового Південного Уельсу, Вікторії, Квінсленду, Тасманії, Західної Австралії, Нової Зеландії, Капської колонії і Наталя. Переговори мали утаємничений характер. Під час роботи конференції звучали думки про необхідність утворення федерацій самоврядних колоній в Австралії та Південній Африці²¹. Розглядалися питання про військове співробітництво, перспективи створення митного союзу між Великобританією та колоніями²².

Загалом, колоніальна конференція 1897 р. відіграла значну роль у вирішенні складних внутрішньоімперських протиріч. Прем'єр-міністри самоврядних колоній, як правило, займали сторону британського уряду, але, незважаючи на це, виступали за розширення своїх політичних та економічних справ. Вони вороже поставилися до плану створення імперських органів та дали зрозуміти, що народи їхніх країн не бажають втрачати незалежності у вирішенні внутрішніх справ, яку вони здобували ціною величезних зусиль.

Як уже було зазначено, такі наради представників метрополії з керівниками колоній і домініонів, що скликалися у 1887, 1894, 1902 і 1907 рр. з ініціативи урядів однієї чи кількох складових частин Британської імперії, називалися колоніальними конференціями і мали велике значення для налагодження політико-правової комунікації. На

²⁰ Сталовєрова Г. В. Проблеми відносин між самоврядними колоніями і Великою Британією на колоніальній конференції 1897 р. *Грані. Науковий вісник. Серія: Історичні науки*. 2012. 4 (84) квітень. С. 6.

²¹ Глуценко Е. А. Строители империй. Портреты колониальных деятелей. М.: Согласие, 2000. С. 220.

²² Сталовєрова Г. В. Проблеми відносин між самоврядними колоніями і Великою Британією на колоніальній конференції 1897 р. *Грані. Науковий вісник. Серія: Історичні науки*. 2012. № 4 (84). Квітень. С. 5.

цих конференціях частіше всього обговорювалися питання оборони та імперських тарифних преференцій.

З 1907 р. колоніальні конференції було перейменовано в імперські та вироблено їх нові організаційні форми²³. Зокрема, зазначалося, які види зустрічей повинні відбуватися регулярно і за обов'язкової участі прем'єр-міністрів метрополії, домініонів і колоній. З огляду на зростання загрози розв'язання війни в Європі, ключові меседжі звучали на користь спільного вирішення військового питання, зокрема, залучення домініонів до формування загальної системи оборони, інформування їх лідерів про можливу потенційну загрозу, а також визначення позицій у відносинах зі США, Японією та Латинською Америкою.

У 1911 р. в Лондоні було скликано тепер уже Першу імперську конференцію, результатом якої стало узгодження питання про те, що в майбутньому підготовка до переговорів і укладання міжнародних договорів, які потенційно могли впливати на ситуацію в усій імперії, мали здійснюватися спільними зусиллями за попередніми консультаціями на етапі підготовки делегацій та узгодження рішень з усіма країнами-членами імперії перед їх підписанням²⁴.

Фактично, імперські конференції з цього часу ставали однією із найбільш ефективних форм взаємодій між складовими частинами Британської імперії та формування її єдиної політики. Такий спосіб налагодження комунікації створював можливості для широкої внутрішньоімперської дискусії соціально-економічного та політичного життя її частин, міжнародної ситуації та проблем оборони. У такий спосіб було знайдено шлях узгодження імперської політики щодо залежних територій.

Традиційно головував на імперській конференції очільник делегації тієї частини імперії, яка приймала конференцію. Найчастіше імперські конференції скликалися в Лондоні, тому честь головування випадала британському прем'єр-міністру. Виключенням були лише конференції 1894 і 1932 р., які проходили в Оттаві. Юридично всі делегати вважалися рівноправними і рішення приймалися за умови одноголосного схвалення всіх учасників. Засідання імперських конференцій проходили в закритому режимі. Їх протоколи вважалися документами державної ваги і ніколи не публікувалися. Для оприлюднення результатів таких

²³ Colonial Conference, 1907 (Minutes of Proceedings of the). Appendix to the Journals of the House of Representatives, 1907 Session I, A-05. URL: <https://atojs.natlib.govt.nz/cgi-bin/atojs?a=d&d=AJHR1907-I.2.1.2.7&e>

²⁴ Olson J., Shadle R. Historical dictionary of European imperialism. Westport : Greenwood Publishing Group, 1991. P. 137.

конференцій пресі передавалися комюніке, а через певний проміжок часу публікувалися рішення і резолюції²⁵.

Метою цих конференцій було бажання підкреслити єдність імперії. З часом, представники від домініонів почали використовувати такі конференції як трибуну для висловлювання своєї незгоди з політикою метрополії та незадоволення своїм колоніальним статусом. Якісні зміни політико-правового статусу колоній, перетворення їх в домініони на початку ХХ ст. відображалися і на процедурах та повістці денній конференцій.

Важливим етапом у цьому відношенні і став результат рішень імперської конференції 1907 року. Уже на цій конференції відкрито звучало зауваження про бажання окремих частин імперії скликання конференцій не задля церемоніалу вшанування ювілейних дат королівської родини, а задля практичного вирішення політичних, економічних та інших проблем, з якими доводилося стикатися колоніям. Після конференції 1907 р. найменування «колонія» вже більше не застосовувалося щодо самоврядних британських володінь і замість нього почали вживати терміни «самоврядний домініон» або просто «домініон».

Напередодні Першої світової війни домініони взяли участь у декількох міжнародних нарадах. У якості самостійних учасників всі домініони у 1912 році підписали міжнародну конвенцію з питань радіотелеграфного зв'язку, а у 1914 році – Конвенцію про порятунок потерпілих від кораблетроці. Таким чином, у деяких випадках домініони ще до Першої світової війни виступили у якості окремих суб'єктів міжнародного права, однак це мало місце лише в деяких випадках. Права виступати у якості самостійних учасників під час підписання багатостороннього договору ні Великобританія, ні інші держави за домініонами не визнавали. Не було ще й практики укладання домініонами двосторонніх міжнародних договорів. Далеко не завжди домініони отримували також запрошення взяти безпосередню участь у міжнародних конференціях. Отже, міжнародної правосуб'єктності у повному обсязі домініони в період до Першої світової війни не мали, хоча якусь частину цієї правосуб'єктності їм все ж вдалося знайти ще у той період.

Ще у кінці ХІХ – початку ХХ століть торгіві, або генеральні, агенти, яких самоврядні колонії направляли до Лондона, перетворюються у «верховних комісарів», які виконували вже не стільки торгіві, скільки політичні функції. Запровадження посади верховного комісара свідчило про значну зміну характеру взаємовідносин між домініонами і

²⁵ Дипломатический словарь / Под ред. А. Я. Вышинского, С. А. Лозовского. URL: http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_diplomatic/

Сполученим Королівством, про майже повну втрату цими взаєминами колоніального характеру. Набуття «самоврядними домініонами» певних елементів власної державності знайшло вираження і у створенні ними своїх власних військових контингентів, у випуску власних грошових знаків, у встановленні свого прапора в якості символу своєї особливої державності.

Оскільки домініони у період до Першої світової війни все ж не отримали повного обсягу державності, їх краще за все розглядати в цей період як державні утворення, відносини яких з Великобританією представляли собою реальну унію або щось близьке до неї.

У ході Першої світової війни домініони надали Британії значну допомогу в різних сферах. Розвиток власної промисловості в домініонах зміцнював самостійні позиції їх правлячих класів, посилював їх претензії на більшу самостійність не тільки у внутрішніх справах, але і в області зовнішньої політики.

Розвиток національних економік та формування місцевої буржуазії сприяли розвитку національно-визвольного руху, що, у свою чергу, підштовхувало систему колоніального управління до поетапної реорганізації. Змінювалися й типи колоніальної політики Великобританії. На імперській конференції 1917 р. за домініонами було визнано статус автономних держав Британської імперії.

Імперська військова конференція 1917 прийняла рішення про те, що після війни відносини між Великобританією і домініонами повинні зазнати змін, які повинні бути засновані на повному визнанні домініонів як автономних частин Британської імперії. Ця конференція стала важливою віхою у ході подальшого розвитку статусу домініонів. Резолюції конференції свідчать про те, що британські домініони значно зросли в економічному і політичному відношенні і тепер виступали за повне самоврядування не лише у питаннях внутрішньої, а також у питаннях зовнішньої політики, за рівне становище у Британській імперії у порівнянні з Великобританією²⁶.

Час і ситуація настільки змінилися, що організатори таких конференцій не могли проігнорувати такі побажання регіонів. Тому вже в резолюції конференції 1917 р. було закріплено право голосу домініонів під час прийняття загальноімперських зовнішньополітичних рішень.

²⁶ Федерация в зарубежных странах / Колл. сотрудников Института законодательства и сравнительного правоведения при Верховном Совете РФ. М. : Юридическая литература, 1993. С. 186.

Також було встановлено, що майбутнє співробітництво має здійснюватися на основі «постійних консультацій і спільних дій»²⁷.

У липні 1918 р. було скликано чергову імперську воєнну конференцію, на якій, окрім економічних питань, узгоджувалася позиція та алгоритм роботи делегації Британської імперії на Паризькій мирній конференції²⁸.

Після Першої світової війни Велика Британія змогла не лише зберегти свої володіння, а й суттєво їх примножити. Система мандатів, запроваджена Лігою націй, дала можливість Великій Британії приєднати до своїх численних колоній колишні володіння Німеччини. Однак, підсумки Першої світової війни вплинули на подальшу дезорієнтацію Британської імперії та суттєво позначилися на усьому комплексі взаємовідносин між метрополією та її домініонами. Основною суттю стосунків між ними став процес ліквідації залишків колоніальних відносин у конституційній галузі²⁹. Участь делегації Канади у Паризькій мирній конференції дала можливість їй домогтися для домініонів права самостійно підписувати мирні договори, мати окреме від Англії представництво в Лізі Націй.

На конференції 1921 р. узгоджувалося питання щодо позицій провідних держав у міжнародній політиці, зокрема щодо відносин зі США та Японією. Ключовим було питання подальшої долі Англо-японського союзу, термін якого добігав кінця. Однак з цього питання остаточного рішення не було прийнято і цей договір, який було укладено ще 1902 р., припинив своє існування³⁰.

Конференція 1923 р. й далі розширювала права домініонів. За їх результатами було прийнято Чанакську резолюцію, яка визнавала «бажаним, щоб ні один уряд імперії не вів переговори про договори без належної уваги до протидії, яку вона може мати на інші частини імперії»³¹. Англія визнала за домініонами право самостійно укладати договори з іноземними державами, а також визначати у кожному окремому випадку свою участь чи неучасть у міжнародних договорах, укладених метрополією. Англійський уряд у 1919 – 1921 рр. був змушений визнати незалежність Афганістану, Єгипту, перевести в

²⁷ Звавич І. І. Оттавская конференция. *Мировое хозяйство и мировая политика*. 1932. № 7. С. 102.

²⁸ Horne John. *A Companion to World War I*. John Wiley & Sons, 2011. P. 532.

²⁹ Палл Р. Д. Кризис Британии и Британской империи. М. : Издательство иностранной литературы, 1959. С. 53.

³⁰ Olson J., Shadle R. *Historical dictionary of European imperialism*. Westport : Greenwood Publishing Group, 1991. P. 294.

³¹ Imperial conference 1923. Summary of proceedings. L., 1923. P. 13–15.

розряд домініонів Ірландію³². Однак і після надання цим країнам незалежності англійський капітал зберігав там ключові позиції в економіці. Тисячі англійських радників суттєво впливали на внутрішню і зовнішню політику урядів цих країн. Особливо значного впливу Англії зазнавали уряди Ірану, Китаю, Туреччини. У 1921 р. за Англо-ірландським договором шість північно-східних графств (Ольстер), які становили найбільш розвинену в промисловому відношенні частину Ірландії, відійшли від Англії і утворили домініон Британської імперії під назвою Ірландська вільна держава.

Позиція, зайнята домініонами стосовно підписаних Англією Локарнських угод 1925 р., боротьба за перегляд конституції і прав англійського генерал-губернаторства в Канаді – усе це змусило англійський консервативний уряд терміново зайнятися пошуком засобів порятунку імперії, що тріщала по всіх швах³³. Політична криза 1925–1926 рр. в Канаді, викликана прямим втручанням англійського генерал-губернатора у внутрішні справи країни, набула значного резонансу в імперії. Вона остаточно переконала правлячі кола метрополії в необхідності надання обмежених поступок домініонам.

Уряд метрополії змушений був у 1926 р. скликати чергову імперську конференцію, яка стала кульмінаційним моментом у боротьбі домініонів за суверенітет у міжвоєнний період. Правлячі кола Канади виступили з наміром домогтися формального визнання за країною права на суверенітет в області зовнішньої політики, вилучити положення конституції, що обмежували її суверенітет в цілому. Англія намагалася використати імперську конференцію 1926 р. для зміцнення суттєво послаблених зв'язків з домініонами. З цією метою й було скликано імперську конференцію 1926 р.³⁴.

Домініони ж намагалися ліквідувати обмеження своєї автономії. З питання внутрішньоімперських відносин на конференції тривала була запекла боротьба. Домініони фактично домоглися перегляду конституційних основ імперії, що для них стало великою перемогою. 18 листопада 1926 р. було прийнято Декларацію лорда Бальфура, у якій знайшла місце «формула домініонів». Тепер вони визнавалися «автономними одиницями всередині Британської імперії, рівні за статусом, ніяким чином не підпорядковані одна іншій...», хоча і об'єднані

³² Крылова Н. С. Политическая система Великобритании. М.: Юрид. лит., 1984. С. 287.

³³ Лебедев И. А., Хесин Е. С. Содружество наций: проблемы и перспективы. *Мировая экономика и международные отношения*. 1983. № 15. С. 18.

³⁴ Зимулина Л. А. Доминионы и неоколониалистская политика Англии. Владимир, 1990. С. 169.

спільним підданством короні і вільно об'єднувалися в якості членів Британської Співдружності Націй»³⁵.

Канада надавала перевагу залишатися на другорядних ролях в політичних дебатах навколо цих питань. Відцентрові тенденції в імперії представляв на цей раз Південно-Африканський Союз. Домініони домагалися, щоб рішення конференції закріпили практику їх зовнішньополітичної діяльності і виписали їх в чіткі, не двозначні формулювання нового статусу домініонів.

Питання ведення переговорів і права підписувати політичні та торговельні договори обговорювалися підкомітетом Комітету з внутрішніх відносин. Підкомітет розробив рекомендації, які значно розширили права домініонів у цій області, що були проголошені попередньою імперською конференцією³⁶.

Доповідь імперської конференції 1926 р. мала велике значення, оскільки у ній формально було закріплено повну рівність домініонів та метрополії. У ній підводився підсумок багаторічної боротьби за встановлення канадського суверенітету. Доповідь була другим за значенням, після Акту про Британську Північну Америку 1867 р., документом, що сприяв отриманню Канадою повного суверенітету. Домініон від цього часу отримував право проводити незалежну політику у сфері міжнародних відносин. Канада, як і інші домініони, домоглася офіційного визнання свого суверенітету. Цей факт був зафіксований в наступному сформульованні декларації Бальфура: «Вони (домініони) суть автономні державні одиниці в складі Британської імперії, рівні за статусом, ні в якій мірі не підпорядковані одна одній в якому б то не було розумінні в їх внутрішніх і зовнішніх справах, хоча і об'єднані спільним підданством короні і вільно об'єднані в якості членів Британської Співдружності націй»³⁷. Нетиповість (гібридність) ситуації проявлялася в тому, що були відхилені спроби встановити спільну зовнішню політику імперії, її дипломатичну єдність. У доповіді говорилося лише про можливість «системи зв'язку і консультацій» у період між конференціями і про необхідність більш тісних особистих контактів в рамках імперії.

У той же час, права домініонів залишалися обмеженими. Вони не мали права виходу з імперії. Остаточний голос у визначення зовнішньої

³⁵ Riddell, W. A. Documents on Canada Foreign Policy. 1917–1939. Toronto, 1962. P. 131.

³⁶ История государства и права зарубежных стран: учеб. пособие в 2-х частях, Часть 2, книга 2.: документы и материалы по истории государства и права Нового и Новейшего времени / сост. Н. А. Крашенинникова. М.: Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1994. С. 156.

³⁷ Козлова Н. Ю. Конституционное развитие Канады (1867–1967 гг.). Историко-юридическое исследование. М., 1989. С. 219.

і військової політики залишався за Англією. До того ж, права домініонів не мали ніякого законодавчого підтвердження. Конференція показала, що уряди домініонів не готові піти на остаточне розірвання відносин з метрополією, потребуючи її ринків, фінансів та армії. Побоювання того, що боротьба за повну незалежність від метрополії може викликати посилення соціальних рухів, керівництво домініонів поспішило виразити своє задоволення обмеженими поступками, до яких вдалася Англія у 1926 р.

Однак, політичні події в домініонах, що настали після конференції, змусили метрополію шукати нові способи збереження Співдружності. Уже в 1926 р. з'ясувалося, що імперська конституційна система перебувала у повній суперечності з принципами «Декларації Бальфура», яка проголошувала домініони автономними державами. З метою приведення імперських законів у відповідність зі змінами в статусі домініонів, восени 1929 р. в Лондоні було скликано спеціальну Конференцію про дію імперського законодавства. Англія робила спроби використати поле конференції для перегляду рішення імперської конференції 1926 р.³⁸.

Намагаючись не допустити розширення автономії домініонів у законодавчій сфері, представники метрополії висунули ідею затвердження єдиного імперського юридичного органу з необмеженими повноваженнями. Канада ж наполягала на повній автономії свого законодавства. Тим не менше, Англію підтримали Австралія і Нова Зеландія. Тільки завдячуючи наполегливості, з якою виступили єдиним фронтом Канада, Ірландія і Південно-Африканський Союз, заключна резолюція конференції зафіксувала, що дія Акта про колоніальні закони 1865 р., який фактично монополізував правову діяльність метрополії, більше не поширювалася на домініони.

27 травня 1930 р. резолюцію конференції було схвалено канадським парламентом. Вона вміщувала звернення до наступної імперської конференції з проханням прийняти міри для швидкого впровадження в життя рішень конференції 1926 р.

Для збереження контролю над ресурсами цієї країни у новій формі – непрямого управління, на основі рішень загальноімперських конференцій домініонів у 1926 і у 1930 рр. було розроблено Конституцію Британської імперії. 11 грудня 1931 р. набрав чинності Вестмінстерський статут. «Декларація Бальфура» повністю увійшла до тексту Вестмінстерського статуту, який фактично став конституцією Британської Співдружності Націй. Відповідно до нього, термін

³⁸ Конституционное право зарубежных стран : учеб. / В. Е. Чиркин. М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. С. 321.

«колонія» не міг надалі використовуватися стосовно Канади. Він закріпив об'єднання домініонів у Британську співдружність націй і створив конфедерацію. Цим документом було остаточно закріплено політико-правову самостійність домініонів. У статуті зазначалося, що Великобританія і домініони – «суть автономні державні одиниці Британської імперії, рівні за статутом, ні в якому відношенні не підпорядковані одна одній у якому б то не було розумінні у їх внутрішніх і міжнародних справах, хоча і об'єднанні спільним підданством Короні і вільно об'єднані в якості членів Британської Співдружності націй»³⁹.

Більшістю голосів Вестмінстерський статут було прийнято англійським парламентом і він набрав чинності 11 грудня 1931 р. Офіційно документ називався «Акт від 11 грудня 1931 року про приведення в дію деяких резолюцій, прийнятих імперськими конференціями 1926 і 1930 р.»). Акт зафіксував рішення імперських конференцій з конституційних питань і підвів підсумок багаторічній боротьбі за розширення політичних прав домініонів. Статут передбачав, що ні один закон метрополії не застосовується до домініонів без формальної згоди останніх, а британський парламент втрачав право скасовувати чи змінювати закони, прийняті домініонами. Спеціально уточнювалося також, що до домініонів надалі не буде застосовуватися термін «колонія». Також дещо змінювало свій політико-правовий зміст і поняття «домініон». Якщо в акті за 1889 р. поняття «домініон» фактично співпадало з поняттям «колонія», то згідно Вестмінстерського статуту домініонами могли називатися лише незалежні у внутрішній і зовнішній політиці державні утворення, такі як Канада, Нова Зеландія, Австралійський Союз, Південно-Африканський Союз, Ірландська вільна держава і Ньюфаундленд. З того часу в парламентах домініонів з'явилося право анулювати або змінювати будь-який закон парламенту Великобританії, якщо цей закон був частиною закону домініону⁴⁰.

Не можна, однак, розглядати Вестмінстерський статут тільки як «закон про приведення в дію» резолюцій імперських конференцій. У цьому невеликому за обсягом законодавчому акті сконцентровані основні положення про правовий статус домініонів, їх взаємини з метрополією і правову форму організації Співдружності. Положення не є лише коротким повторенням резолюцій конференцій, вони вводять

³⁹ Кочегарова Н. И. Великобритания и новая канадская конституция (1980–1982 гг.) / Великобритания, Франция и США в международных отношениях нового и новейшего времени. М., 1986. С. 87.

⁴⁰ Wheare K. C. The Statute of Westminster and Dominion Status. Oxford, 1947. P. 43, P. 308–312.

нові аргументи в обґрунтування принципів, вироблених в Лондоні в 1926 і 1930 рр.

У преамбулі та дванадцяти пунктах цього закону визначені основні положення, що регламентували надалі взаємовідносини держав у складі Британської імперії. У розлогій преамбулі визначається поняття «домініону» і які держави можуть такими вважатися; обумовлюються відносини крайнучасниць Співдружності та Корони; встановлюється порядок дії законів після прийняття даного Акту. Про значення статуту говорить його повна назва – «Закон 11 грудня 1931 року про приведення в дію деяких резолюцій, прийнятих Імперськими конференціями 1926 і 1930 р.»⁴¹.

Далі мова йде про юридичне обґрунтування Британської Співдружності Націй; вводиться нове юридичне розуміння Короля як символу єдності імперії: «Корона є символом вільного союзу членів Британської Співдружності Націй і вони об'єднані спільною вірністю Короні». Згідно зі встановленими конституційним нормам між державами Співдружності, «зміна законів, що стосуються престолонаслідування або королівських звань і титулів, вимагає згоди як парламентів всіх домініонів, так і парламенту Сполученого Королівства». Разом з тим при перерахуванні положень, вироблених на імперських конференціях, про Корону як символ союзу держав Співдружності і вказівці, що цей союз є «вільним», в преамбулі йдеться, що члени Співдружності об'єднані спільною вірністю Короні. При визначенні того, що таке «вірність Короні» по Вестмінстерському статуту, необхідно враховувати, що для юридичного оформлення союзу Англії і домініонів важливий не сам король як глава держави, а його юридичне вираження як символ єдності країн Співдружності. Іншими словами, вірність королю передбачала вірність самій ідеї Співдружності.

Важливе місце в доповіді Комітету з внутрішньоімперських відносин на конференції 1926 р. займали питання дії законодавства домініонів і його юридичної сили в разі суперечностей із законодавством Англії. У «доводі лорда Бальфура» пропонувалося застосовувати англійські закони тільки за згодою зацікавленого домініону. Вестмінстерський статут у цьому відношенні чітко визначив правове становище домініонів: «відтепер дію жодного закону, прийнятого парламентом Сполученого Королівства, не поширюватиметься на будь-який зі згаданих домініонів як частина права цього домініону інакше, як на вимогу і за згодою цього домініону»⁴².

⁴¹ Statute of Westminster. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents>.

⁴² Стеценко М. П. Особенности развития Британской колониальной империи, Вестминстерский статут 1931 г. Київ, 1969. С. 144.

У той час, як імперська конференція 1926 р. вводила зміну статусу домініону, виходячи з конституційної практики, Вестмінстерський статут встановив його законом, прийнятим англійським парламентом. Конференція ґрунтувалася на «згоді» домініону на поширення в ньому англійського закону, і вважалося, що «незгоду» має бути якимось чином виражено домініоном. Статут же встановив, що закон, прийнятий англійським парламентом, не може «поширюватися на домініон інакше, як на вимогу і за згодою» його вищого законодавчого органу.

У такий спосіб система колоніального управління була суттєво трансформована. За Вестмінстерським статутом англійський король офіційно оголошувався главою Британської Співдружності націй, куди входили: Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Ірландська вільна держава, Ньюфаундленд. Акт скасував право уряду Великобританії втручатися у внутрішні справи домініонів. Акт про дійсність колоніальних законів 1865 р. тепер уже не поширювався на домініони. Вестмінстерський статут надав домініонам право самостійно вирішувати питання внутрішньої і зовнішньої політики, обмінюватися дипломатичними представництвами з іншими країнами, бути учасниками міжнародних відносин.

Тепер англійський парламент не мав права видавати закони для домініонів інакше, як на прохання або за їх згодою. Закони, що приймалися парламентами домініонів, не могли бути скасованими, навіть якщо вони суперечили англійським законам. Генерал-губернатор домініону міг бути призначеним королем лише за рекомендацією прем'єр-міністра домініону. Він вважався уже не уповноваженим уряду метрополії, а лише представником короля. Крім генерал-губернатора в домініони направлялися послы Великобританії, які отримували ранг високого комісара. Їх роль формально зводилася до дипломатичного представництва. Зі свого боку, домініони отримали право призначати таких же представників у метрополію⁴³.

Таким чином, Вестмінстерський статут став тим документом, що підвів підсумок тривалій боротьбі домініонів за свої права. Він став логічним завершенням тривалого процесу трансформації внутрішньо імперських стосунків, боротьби домініонів за рівноправність з метрополією у внутрішній і зовнішній політиці. У той же час історичне значення цього документа полягає ще й у тому, що закон 11 грудня 1931 р. став точкою відліку подальшої еволюції взаємовідносин в рамках Британської імперії – юридичною основою для утвердження Британської Співдружності Націй. Вестмінстерський статут розширив

⁴³ Романов А. К. Правовая система Англи: Учеб. пособие. М. : Дело, 2002. С. 224.

державну самостійність домініонів, усунув низку протиріч між буржуазією домініонів та метрополії.

Важливого значення у процесі становлення Британської Співдружності Націй мали імперські конференції 1932 р. та 1937 р. Першу було скликано у зв'язку з розгортанням світової економічної кризи кінця 1920-х – початку 1930-х рр. Перебіг та наслідки «Великої депресії» змушували головну увагу учасників конференції зосереджувати на економічних питаннях. Задля зменшення сили ймовірних збитків для метрополії та її колишніх колоній від удару кризи, у ході зустрічей було вироблено і підписано низку угод та встановлено режим «імперської переваги», за яким Великобританія зобов'язувалася проводити політику протекціонізму товарам домініонів⁴⁴. Конференція 1937 р. стала останньою в міжвоєнному періоді. Хоча вона була скликана з okazji коронації короля Георга VI, але ключові питання, які намагалися на цій конференції обговорити, це були питання вироблення алгоритму зовнішньої політики та оборони в умовах назрівання нового військового конфлікту⁴⁵.

Отже, усі рішення імперських конференцій можна розділити на три групи: рішення, оформлені у вигляді договорів між усіма або кількома учасниками; б) рішення, оформлені у вигляді законодавчих актів британського парламенту або актів, прийнятих законодавчими установами країн імперії – учасників конференції; в) рішення, оформлені у вигляді рекомендацій, звернених до урядів домініонів⁴⁶. Однак, за формальної рівноправності учасників імперських конференцій керівна роль належала все ж таки метрополії.

2. Створення Канадської конфедерації

У XIX ст. Великобританія вступила з розумінням, що її світове лідерство, високий міжнародний авторитет, а також політична, економічна і військова могутність зазнали репутаційних ударів після остаточної втрати колоніальних володінь в Північній Америці. Марними виявилися й спроби повернути втрачену там колоніальну власність в результаті англо-американської війни 1812–1814 рр., яку ще називають Другою Війною за незалежність США. Однак, не все ще було втрачено для Великобританії. Саме в першій половині XIX ст. починає давати свої результати завершення промислового перевороту, який майже на все

⁴⁴ Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з фр. С. Марічев, Л. Погорелова, В. Чайковський. Київ : Основи, 1999. С. 364.

⁴⁵ Ibid. С. 416.

⁴⁶ Имперские конференции. Дипломатический словарь / под ред. А. Я. Вышинского, С. А. Лозовского. URL: http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_diplomatic/

XIX ст. забезпечив цій країні лідерство у світовому промисловому виробництві. Англію стали називати «майстернею світу», «світовим банкіром», «світовим перевізником», що сприяло новому та подальшому освоєнню нових колоніальних територій.

Усе це спонукало офіційний Лондон шукати нові форми та методи приборкання колоній. Значна увага зверталася на Канаду, яку вдавалося ще утримувати, однак англійці розуміли, що цей успіх має тимчасовий характер і що найменші помилки в колоніальній політиці можуть призвести до нового протистояння і втрати величезних територій на півночі Американського континенту.

Канада у процесі становлення й розвитку своєї державності та політичної системи пройшла складний історичний шлях – від колоніального володіння до незалежної суверенної федеративної держави, яка своєрідно поєднувала риси монархії та республіки. Канада відноситься до числа держав-домініонів у складі Співдружності націй, які визнають у якості глави держави британську Корону. Історія набуття Канадою статусу домініону, а пізніше і державності дає уявлення не лише про специфіку державного устрою, унікальної правової системи, двомовності, непростих відносин між центром і регіонами, що визначаються величезною територією і федеративним устроєм, але допомагає зрозуміти суть нетипових (гібридних) форм територіального устрою у період трансформації Британської імперії.

Створення політичної коаліції Макдональда – Брауна – Картьє і скликання Приморськими провінціями конференції в м. Шарлоттауні 1864 р. стали першими сходами на цьому шляху. При цьому необхідно було вибрати таку форму союзу, яка б найбільше сприяла розвитку Британської Північної Америки. Вибір ускладнювався наявністю релігійних, мовних, економічних та інших суперечностей, що точилися між провінціями⁴⁷. Тому спочатку пропонували лише економічні та військові форми союзу, і то лише між певними територіями. Однак під впливом політичних діячів провінції Канада вдалося відстояти ідею створення загального політичного об'єднання.

На Квебекській конференції, яка відбулася у жовтні 1864 р., стало зрозуміло, що федеративна, а не конфедеративна форма державного устрою була вибрана «батьками конфедерації» не випадково. Їхні політичні погляди відповідали вікторіанській епосі та прихильності їх до монархії, легалізму та парламентських інститутів⁴⁸. Відтак конституційна монархія британської моделі здавалася їм вершиною

⁴⁷ История Великобритании / под ред. К. О. Моргана. М. : Весь мир, 2008. С. 273.

⁴⁸ Ерофеев Н. А. Английский колониализм в середине XIX века. Очерки. М. : Изд-во «Наука», 1977. С. 184.

політичного розвитку, а громадянська війна у США 1861–1865 рр. розцінювалась ними як дискредитація республіканських ідей та інститутів. «Батьки конфедерації» сподівалися створити не лише тісний союз, зумовлений економічною доцільністю чи військовими перевагами, – вони мали намір створити нове політичне утворення в Північній Америці.

Іхнє рішення утвердити парламентське управління у Канаді під короною Великобританії стало фундаментальним принципом канадського плану об'єднання і було зафіксоване у «Сімдесяти двох резолюціях». Водночас два моменти, передбачені в його положеннях, викликали різку критику у провінціях Нова Шотландія і Нью-Брансуїк. Перший – це ідея створити союз у формі федерації, яка не виправдала себе у державно-правовій практиці південного сусіда – Сполучених Штатах; другий – обмеження компетенції провінційних законодавчих органів на користь федерального парламенту. Лише завдяки метрополії, яка під дією цілої низки зовнішніх чинників була змушена переглянути свою політику щодо північноамериканських володінь, провінціям вдалося досягти кінцевої мети у роботі трьох конфедераційних зустрічей у містах Шарлоттауні, Квебеку і Лондоні – утворити «домініон від моря до моря».

Факт створення канадської конфедерації юридично закріпив Акт про Британську Північну Америку 1867 р.⁴⁹. Він значно розширював самоуправління і наділяв Канаду статусом домініону. Цей документ був виявленням волі британського парламенту, що дає підстави говорити про «мирний шлях» об'єднання чотирьох британських провінцій Північної Америки. Звідси випливає вірнопідданська згода Канади делегувати свій зовнішньополітичний суверенітет метрополії.

Серед особливостей Акта 1867 р. можна назвати наступне. По-перше, Акт про Британську Північну Америку був прийнятий парламентом Об'єднаного Королівства Великобританії, тобто вищим законодавчим органом метрополії, а не законодавчим органом самого домініону. По-друге, Акт приймався в особливому процесуальному порядку, встановленому статутами, судовими прецедентами і правовими звичаями Британії, що передбачали прийняття Акта палатами Парламенту у трьох читаннях, а також схвалення Короною. По-третє, положення Акта 1867 р. мають установчий характер, який виражається у тому, що його приписи виступають у якості першооснови, є первинними стосовно інших актів. По-четверте, це особливий предмет регулювання. Акт регламентував правове становище, структуру і порядок утворення

⁴⁹ Богдановская И. Ю. Правовые системы Канады, Австралии и Новой Зеландии: особенности развития. *Право и политика*. 2002. № 8. С. 23.

вищих органів влади й управління. По-п'яте, Актом про Британську Північну Америку 1867 р. було затверджено форму державного устрою Канади. По-шосте, цей документ передбачав сфери компетенції як федеральних органів влади, так і провінційних, які були чітко регламентовані.

Отже, основний зміст Акта 1867 р. становили правові норми, які стосувалися, головним чином, організації влади на федеральному і провінційному рівні домініону. Згідно зі ст. 15 Акта, Королева Об'єднаного Королівства продовжувала здійснювати управління Канадою і над Канадою, а також була складовою частиною триєдиного Парламенту Канади. Англійській королеві, як і раніше, належало головне командування сухопутною морською міліцією та усіма військово-морськими силами Канади.

Загалом уся законодавча, виконавча і судова влада королеви Великобританії втілювалася у відповідних повноваженнях генерал-губернатора і лейтенант-губернатора у провінціях. Виконавча влада була покликана лише реалізовувати, втілювати в життя норми законів, прийнятих законодавчими органами. Очевидно, що такою розстановкою було зроблено акцент на процесі управління Союзом, що здійснювався королівським представником – генерал-губернатором, який мав широкі повноваження не лише у сфері виконавчої, але і законодавчої та судової влади.

Генерал-губернатор виділявся на рівні усіх органів влади й управління Канади. Тут він представляв інтереси всієї Британської імперії. Фактично становище генерал-губернатора Канади можна було порівняти зі становищем, яке займала Королева в Об'єднаному Королівстві. Королева призначала генерал-губернатора через комісію за рекомендацією Прем'єр-міністра Канади. З 1867 р. до 1952 р. посаду генерал-губернатора могли обіймати лише піддані Великобританії, члени королівських сімей і аристократи. Термін повноважень законодавчо не встановлювався. Однак, відповідно до конституційної конвенції, він становив п'ять років, хоча міг бути продовжений в окремих випадках на розгляд монарха до семи років. Відлік терміну розпочинався з моменту вступу на посаду генерал-губернатора у верхній палаті Парламенту Канади⁵⁰.

Генерал-губернатор мав право призначати собі помічниками представників у будь-якій частині Канади. При цьому призначення таких представників не повинно було перешкоджати генерал-губернатору здійснювати свої функції. Головне призначення генерал-губернатора полягало у тому, щоб реалізувати політику Корони в управлінні

⁵⁰ Брейди Р. А. Кризис Британии: Пер. с англ. М., 1952. С. 162.

домініоном. Відповідно до Акта про Британську Північну Америку 1867 р. посада генерал-губернатора належала до виконавчої влади, тому його повноваження у виконавчій сфері були досить широкими. По-перше, генерал-губернатор був главою виконавчої влади, який діяв від імені Корони. По-друге, генерал-губернатор призначав і знімав з посад членів Таємної Ради Канади (ст. 11 Акта 1867 р.). По-третє, він призначав на посаду Прем'єр-міністра Канади. По-четверте, генерал-губернатор домініону Канада у Раді призначав лейтенант-губернаторів провінцій актом з накладенням великої печатки Канади (ст. 58 Акта). По-п'яте, генерал-губернатор представляв Канаду у зовнішньополітичних та економічних відносинах за кордоном у якості глави домініону, що діє від імені Корони⁵¹.

Однак, відмінною рисою Акта 1867 року є наявність суб'єкта конституційної правотворчості в особі Корони і Парламенту Великобританії, тобто іншої держави. Це зауваження обумовлює характер змісту і структури Акта про Британську Північну Америку, визначаючи, в кінцевому підсумку, правову систему Канади як англосаксонську.

Таким чином, Акт про Британську Північну Америку 1867 року представляє собою прийнятий відповідно до процедур Парламенту Сполученого Королівства Короною і двопалатним Парламентом Англії Акт Парламенту, який регламентує основні питання організації влади конституційного значення напівнезалежною федеративною державою – союзом «Канада», що знаходиться під владою Британської імперії. Акт про Британську Північну Америку 1867 року мав не лише юридичну природу, а й соціально-політичну сутність. Вона полягала в тому, що конституція стала фіксацією співвідношення політичних сил, яке існувало на момент її прийняття.

Крім того, Акт про Британську Північну Америку 1867 року визначав форму державного устрою Канади як федеративну, оскільки: 1) складові Союзу Канада державні утворення були провінціями федерації і мали свій власний адміністративно-територіальний поділ на графства тощо; 2) існували дві системи вищих органів влади – федеральні органи та відповідні органи провінцій; 3) провінції Канади мали свою конституцію, систему права (у Квебеку діяла своя система цивільного права), свої виняткові предмети відання законодавчих органів; 4) не передбачалася норма, відповідно до якої провінції мали право виходу з Союзу⁵².

⁵¹ Венгеров А. В. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. М. : Юриспруденция, 2000. С. 117.

⁵² Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870–1914. М., 1989. С. 142.

Отже, офіційною датою народження Канадської федерації називають 1 липня 1867 р. – день вступу в силу Акта про Британську Північну Америку, який разом з подальшими поправками і доповненнями донині залишається складовою частиною Конституції Канади. На підставі Акта про Британську Північну Америку англійські колонії перетворювалися в домініон під назвою «Канада», тобто територію, яка була частиною Британської імперії. Хоча главою держави залишався британський монарх і за Великобританією зберігалось виключне право на зміну Конституції Канади, право представляти її в міжнародних відносинах, укладати від її імені договори, вирішувати питання війни і миру, прийняття британським парламентом Акта 1867 р. означало отримання Канадою фактичної незалежності. Канада отримувала свою державність, право формувати власний уряд, не виходячи зі складу Британської імперії.

Хоча ні в одному положенні Акта про Британську Північну Америку 1867 р. не говорилося про надання Канаді конституції, за своїм змістом він був конституцією нової держави – «єдиного федеративного домініону під Короною Сполученого Королівства Великобританії та Ірландії». Крім того, реалізація положень Акта 1867 р. передбачала згоду всіх провінцій, тому дослідники називають Акт 1867 р. ще й Конфедеративним договором. Канадську державу було створено в результаті злиття чотирьох північноамериканських колоній, що стали канадськими провінціями (Онтаріо, Квебек, Нью-Брансвік і Нова Шотландія). Акт 1867 р. визначив принципи поділу сфер відповідальності між федеральним урядом Канади та урядами провінцій.

Подібні устремління самоврядних колоній знайшли своє вираження, насамперед, у виборі офіційної назви відповідної території. Раніше всього це питання постало перед Канадою. У текст Акту 1867 року було включено офіційне найменування – «Домініон Канада». Буквально англійське слово “dominion” і особливо – “dominions” означали не що інше, як володіння, але у даному випадку слово було використано як власна назва, написана з великої літери, і, отже, мала б набути якогось досить нового невизначеного змісту. Спочатку термін «домініон» не мав загального значення. У 1900 році об’єднана Австралія була названа “Commonwealth” (співдружність, союз), в 1909 році об’єднання південноафриканських колоній – “Union” (союз). Однак Нова Зеландія у 1907 році домоглася заміни в її офіційній назві слова «колонія» словом «домініон». Разом з тим Ньюфаундленд зберіг офіційне найменування «колонія»⁵³.

⁵³ Тишков В. А. История Канады. М., 1982. С. 196.

3. Створення Австралійського Союзу

Дослідження результатів діяльності конференцій дає зрозуміти, що намагання офіційного Лондона врятувати імперію спонукали її колонії до тиску на метрополію у питання розширення їх прав. Останні десятиліття XIX ст., як і початок XX ст., ознаменувалися рухом за створення федерації колоній. Ще у 1847 р. в Лондоні розробляли проєкт об'єднання австралійських володінь, що передбачав, зокрема, створення Генеральної асамблеї колоній та їх митного союзу. Важливим консолідуючим фактором стало пробудження національної свідомості австралійців. Становлення місцевої економіки сприяло зниженню фінансової і господарської залежності колоній від метрополії, а серйозні протиріччя між Великобританією і австралійськими володіннями, які все глибше проявлялися в різних сферах як внутрішньополітичного життя колоній, так і в їх зовнішньоекономічних орієнтирах, лише пришвидшували хід подій⁵⁴.

Народження національної еліти вплинуло на форматування політичного життя та створення низки націоналістичних організацій, які відігравали важливу роль у консолідації населення навколо ідеї створення федеративного союзу⁵⁵. Останнє десятиліття XIX ст. для Австралії стало періодом проведення конституційної конференції і розробки тексту єдиного Основного закону. На федеральному рівні за зразок для написання Конституції було взято конституційний досвід США і Канади. Тривалий конституційний процес було завершено в липні 1900 р. підписанням закону про створення союзу колоній Південного континенту. 1 січня 1901 р. на карті світу з'явилася нова держава – Австралійський Союз⁵⁶.

У нове століття Австралія вступила як країна з основами розгалуженої економіки і державності, що мала свої специфічні риси. Нею було вироблено базові напрями своєї внутрішньої політики в галузі регулювання еміграції, розвитку соціальної сфери. Набували світового значення австралійські митці та досягнення її культури, відбувалося становлення національної самосвідомості. Перші кроки робила австралійська дипломатія, було закладено основи загально континентального союзу, сформовані в тексті Конституції Австралійського Союзу.

Шлях Австралії до незалежності лише прискорився після проголошення федерації у 1901 р. Перші кроки до набуття самостійності

⁵⁴ Скоробогатых Н. С. Политическая борьба в Австралии по проблемам взаимоотношений с Великобританией на рубеже XIX–XX вв. *Вестник МГУ*. 1987. № 6. С. 12.

⁵⁵ Australia. A social and political history. London, 1975. P. 146.

⁵⁶ Deakin A. Federated Australia. Melbourne: University Press, 1968. P. 137.

проявилися у внутрішній політиці та економіці ще до Першої світової війни, однак усю зовнішню політику їй доводилося погоджувати з метрополією, оскільки юридично Австралія залишалася частиною Британської імперії. Зв'язки з офіційним Лондоном були досить міцними і це впливало на зовнішньополітичний курс Австралії в міжвоєнний період.

Тут варто звернути увагу на особливості саме зовнішньої політики Австралії і міжвоєнний період. Ця особливість пояснювалася тим, що Австралія усіма силами намагалася не дати втягнути себе в черговий конфлікт, хоча сама перебувала в досить сильній залежності від політики метрополії. У 1920-х рр. зовнішня політика Австралії була спрямована на збереження миру в регіоні забезпечення обороноздатності на випадок нової війни. Інтереси Австралії в Лізі націй не були належним чином захищені, на відміну від інтересів Великобританії. Не дивлячись на формальну участь в післявоєнній конференції, Австралійський Союз так і не отримав права індивідуального голосу у підписанні міжнародних договорів. Версальський мирний договір з Німеччиною було підписано від імені Британської імперії, а потім окремо представниками Канади, Австралії, Південної Африки і Нової Зеландії. Сама процедура підписання документу відображала невизначеність статусу домініонів⁵⁷.

Завдячуючи активному захисту національних інтересів у Версалі на Паризькій мирній конференції австралійським прем'єр-міністром У. Хьюзом Австралія отримала мандат класу «С» на управління німецькою Новою Гвінеєю і право на репарації від Німеччини, а також домоглася відмови від принципу «рівності рас», який Японія намагалася включити до статуту Ліги Націй⁵⁸. Тут варто нагадати, що підмандатні території за рівнем розвитку державності було розділено на три класи: «А», «В», «С». Поділ мандатів на класи було вироблено відповідно до ступеня розвитку населення. Мандати класу «С», який отримала й Австралія на управління Новою Гвінеєю, застосовувалися до територій в Південно-Західній Африці та островів Тихого океану, являли собою нічим необмежену анексію з прямою вказівкою, що ці території будуть управлятися за законами мандатаря в якості складової частини його території. Формальне затвердження мандатів Радою Ліги по класу «С» відбулося 17 грудня 1920 р.⁵⁹.

⁵⁷ Meaney, N. A history of Australian defence and foreign policy 1901–1923. Sydney: Sydney University Press, 2009. Vol. 2. С. 408.

⁵⁸ Evatt H. The Royal Prerogative. Sydney: Law Book Co., 1987. 3. 151.

⁵⁹ Колісниченко К. С. Особливості мандатної системи Ліги Націй в умовах універсального міжнародного правопорядку у період між двома світовими війнами. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 48. С. 578–583.

Після Першої світової війни Японія стала потенційним суперником Австралії на Тихому океані. Крім того, одним із рішень Вашингтонської (морської) конференції 1922 р. була відмова США від зміцнення своїх військових баз (Філіппіни, Гуам) в акваторії Тихого океану. Таке рішення до певної міри розв'язувало японському флоту руки і надавало Японії стратегічну ініціативу в регіоні⁶⁰. Така ситуація вимагала від Австралії шукати гарантій захисту і військової допомоги Великобританії.

Ключовим завданням імперської конференції 1921 р. була організація єдиної міжнародної політики Великобританії та її домініонів, зокрема відносини зі США та Японією. Найбільш актуальними питаннями конференції було питання про доцільність відновлення англо-японського альянсу, який добігав свого кінця якраз у 1921 р. Однак, в результаті рішення про відновлення договору з Японією не було прийнято, і він втратив свою юридичну силу по закінченню термінів. Австралійська зовнішня політика в цій ситуації стосовно Великобританії була спрямована на відволікання метрополії від повного занурення в європейські проблеми. Австралійський Союз потребував захисту в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, який могла забезпечувати лише Великобританія. Австралійські політики розглядали Тихоокеанський регіон як арену майбутніх світових подій. Стає зрозумілим, що Австралія намагалася знайти надійних і сильних союзників в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Сама Великобританія неоднозначно ставилася до статусу своїх домініонів. З одного боку, вона підтримувала право їх окремого голосу, з іншого – британський уряд стверджував, що міжнародне право не застосовується до відносин між частинами Британської імперії. Великобританія відмовлялася надати домініонам право самостійно укладати міжнародні угоди. Австралійську делегацію в Лізі Націй зазвичай очолював прем'єр-міністр Австралійського союзу⁶¹. Доповідь прем'єр-міністра на кожній сесії Ліги Націй зазвичай обговорювався у парламенті Австралії. Це дозволяло краще обговорити зовнішню політику та поведінку австралійських представників у Лізі Націй. У Міжнародній організації праці австралійські делегати не завжди підтримували позицію Великобританії. Однак у ході дебатів в парламенті Співдружності в 1929 р. було висловлено думку про те, що

⁶⁰ Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке / под ред. Э. Д. Гримм. М.: Изд-во Ин-та востоковедения им. Нариманова, 1927. С. 200.

⁶¹ Harvey H. Consultation and Co-Operation in the Commonwealth. Oxford University Press, 1952. P. 280.

всі частини імперії мають голосувати єдиним блоком у Міжнародній організації праці.

Таким чином, самостійність і незалежність Австралії в міжнародних відносинах не була реальною. Усі дії вимагали погодження з колишньою метрополією. Така невизначеність стосовно ступеню незалежності Австралії на міжнародній арені зберігалася у 1920-х рр. Ключові питання зовнішньої політики колишня метрополія залишала за собою, надавши Австралії свободу в рішенні другорядних проблем. На початку ХХ ст. Британська імперія перебувала у стані послаблення внутрішньоімперських зв'язків з домініонами. Тому Великобританія всіляко намагалася перешкоджати зниженню міжнародного авторитету імперії за рахунок придушення самостійності домініонів.

У 1920-ті роки не сталося кардинальних змін у здобутті Австралією зовнішньополітичної самостійності, але саме в цей період найбільш активно складаються передумови даного процесу. В Австралії відбулася переоцінка міжнародних пріоритетів, що виражалася в боротьбі між традиційним усвідомленням себе частиною британської нації та різким піднесенням національної самосвідомості після Першої світової війни. Незважаючи на те, що у 1930-х рр. переважала перша установка, у парламентських дебатах дуже часто чулися заклики до посилення Австралії в Тихому океані, а також пропозиції можливих зовнішньополітичних союзів. Представники Австралії брали активну участь у повоєнних міжнародних та імперських конференціях. Саме в 1920-ті рр. відбувалася підготовка та обговорення майбутнього законодавчого оформлення зовнішньополітичної незалежності Австралійського союзу та інших домініонів, затвердженого Вестмінстерським статутом 1931 року.

ВИСНОВКИ

У другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. політико-правова система Британської імперії зазнала суттєвих трансформацій. Змінювався статус її частин і механізми взаємодії з ними. У колоніях поступово зростав рівень управлінської самостійності, а це, відповідно, впливало на розвиток національної самосвідомості. Об'єднання окремих колоніальних володінь у більші протодержавні утворення вимагали для себе і більшої незалежності в політиці цих територій. Так, у 1867 р. відбулося утворення Канади, Нової Шотландії, Нью-Брансуїка. 1900 р. ознаменувався утворенням Австралійського Союзу, а у 1910 р. із чотирьох південноафриканських колоній відбулося формування Південно-Африканського Союзу. Ці великі і найбільш розвинені колонії перетворилися в домініони – квазідержавні автономні утворення у складі Британської імперії.

Можемо стверджувати, що у 1930-х рр. відносини між метрополією і домініонами було перетворено в міждержавні. Домініони являли собою суверенні та незалежні держави. Власні регіональні інтереси відстоювалися урядами домініонів значно активніше, ніж власне чисто англійські інтереси. Однак, низка факторів по-старому зв'язували домініони з метрополією, головними з яких залишалися економічні зв'язки. Проблеми економічної взаємодії всередині Співдружності загострилися у зв'язку з Великою депресією. Саме тому в 1932 р. чергова імперська конференція була присвячена не політичним і правовим проблемам, а економічним, на якій широко обговорювалися можливі спільні дії у зв'язку зі світовою кризою. Учасники конференції підтримали систему протекціоністських тарифів на імпорту із країн, що не входили до Британської імперії, що отримали назву «імперських преференцій»⁶².

Досліджені у цій статті події сформували підґрунтя для сучасного становища Британської Співдружності Націй, яка сформувалася в результаті поступового розпаду Британської імперії і набуття колишніми колоніями Великобританії статусу незалежних держав. Після завершення Другої світової війни спостерігався підйом національно-визвольного руху у колоніях. Індія, Пакистан, Цейлон у 1946 р. отримали статус домініону. У результаті колоніальних війн добилися незалежності Гана, Малайська Федерація (1957 р.). У 1960 р. стали незалежними Кіпр і Нігерія. На численних конституційних конференціях 1940-х–1960-х рр., на яких обговорювалися питання майбутнього британських володінь, їх державний устрій, Великобританія, яка формально в них не брала участі в якості посередника, насправді прагнула зберегти свою присутність в усіх сферах майбутніх незалежних держав. І це їй вдалося завдяки використанню саме нетрадиційних (гібридних) форм державно-територіального устрою⁶³.

Бажання зберегти напрацьовані зв'язки, захистити свої економічні інтереси, не дати новій Індії «скотитися в комунізм», метрополія видозмінила саме поняття Співдружності. Нова Співдружність повинна була успадкувати значний комплекс взаємозв'язків, що існували в середині імперії. Фактично імперія повинна була продовжити своє існування під зміненою вивіскою.

Основою нової Співдружності стала концепція «партнерства», яка була вперше запропонована міністром справ колоній О. Стенлі у

⁶² Imperial Economic Conference. Ottawa, 1932. Summary of Proceedings and Copies of Trade Agreements. London, 1932. URL: <https://atojs.natlib.govt.nz/cgi-bin/atojs?a=d&d=AJHR1932-I-II.2.1.2.5&e>

⁶³ Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. М. : Изд. НОРМА, 2001. С. 376.

1943 р.⁶⁴. Монархічна форма правління переставала бути необхідною умовою членства у Співдружності. Індія стала республікою. Співдружність перестала бути об'єднанням, побудованому за етнічною і релігійною ознакою. З назви зникло слово «британське», чим відкрилися двері для всіх країн і територій, які входили колись до складу імперії. У 1947 р. було створено міністерство справ Співдружності. Переважна більшість британських колоній, що звільнилися від залежності, увійшли до складу реорганізованої Співдружності і залишаються там до сьогодні.

Для того, щоб відкрити можливість вступу до Співдружності для тих колоній, які отримали статус домініону, але встановили у себе республіканську форму правління, конференції прем'єр-міністрів країн Співдружності у квітні 1949 р. прийняла рішення скасувати формулу Вестмінстерського статуту 1931 р., яка визнавала, що «члени Співдружності об'єднані спільною вірністю Короні», і вважати англійського короля лише «символом вільної асоціації незалежних націй – членів Співдружності і в якості такої головою Співдружності». Однак у 1948 р. Великобританія змушена була визнати рішення Ірландії про вихід зі складу Британської Співдружності і проголошення Ірландської Республіки.

У сучасному вигляді Співдружність – це об'єднання колишніх домініонів. Англійський монарх є главою Співдружності. Усі країни-члени Співдружності прийняли різні формулювання титулу, але при цьому всі вони включили у конституційну основу своїх країн поняття про британського монарха як главу Співдружності. Перебування монарха на посту глави Співдружності має чисто символічне значення, оскільки він не має ніяких владних функцій. У низці держав-членів Співдружності король виступає не як монарх Об'єданого Королівства Великобританії, а як суверен кожного окремого Королівства, що тягне певні правові наслідки у його стосунках з урядами відповідних країн Співдружності. Так, під час здійснення своїх повноважень у країнах Співдружності, королем яких він являється, монарх повинен дотримуватися порад уряду цієї країни, а не уряду Великої Британії.

Унікальність державно-територіального устрою Співдружності криється в тому, що цим створено умови для плідного співробітництва держав, які перебувають на різному рівні соціально-економічного, промислового розвитку, різняться традиціями, мовою, культурою, рівнем життя, мають свої позиції у міжнародному співробітництві.

Виважений і обґрунтований підхід до особливостей державно-територіального устрою у поєднанні зі стійкими традиціями демократії

⁶⁴ Субботин В. А. Великобритания и ее колонии. Тропическая Африка в 1918–1960 гг. М. : Наука, 1992. С. 312.

в метрополії сприяли в забезпеченні асиметричності британського імперського політичного організму. Ще наприкінці XIX ст. на перших колоніальних та імперських конференціях було відкинуто концепцію формування загальноімперських управлінських структур – загального парламенту, загального уряду, спільної армії тощо. Саме відсутність уніфікації та асиметричність сформували основу еволюційних процесів, які сприяли поетапному формуванню моделі «м'якої асоціації». Британія намагалася у своїй колоніальній політиці все ж прищепити поняття свободи людини, парламентаризму, зберегти англійську судову систему⁶⁵.

Сучасна Співдружність націй не має єдиної конституції або статуту. Її роль певною мірою на себе взяла «Декларація принципів», прийнята в Сінгапурі главами урядів країн Співдружності 22 січня 1971 р. Ця Декларація разом з Декларацією Хараре, прийнятою в 1991 р., вважаються основою неформальної конституції Співдружності націй. Вони зобов'язують дотримуватися загально визнаних прав і свобод людини. У Декларації 1971 р. вказувалося, що Співдружність – це «добровільна асоціація незалежних суверенних держав, відповідальних кожне за свою власну політику, що консультуються і співробітничать у спільних інтересах своїх народів, зміцнення міжнародного взаєморозуміння і загального миру»⁶⁶.

Найвищим органом Співдружності націй є Зустріч глав урядів, яка збирається один раз на два роки. Секретарі кабінетів, міністри закордонних справ, фінансів, охорони здоров'я, праці й соціального забезпечення збираються щороку, міністри юстиції та освіти – один раз на три роки. Усі переговори здійснюються без дотримання обов'язкового протоколу, у формі неформальних зустрічей. Пріоритетом у таких зустрічах є дотримання компромісу. Рішення вважаються прийнятими і обов'язковими до виконання, якщо вони зафіксовані в підсумковому комюніке чи декларації. Їх обов'язковість буде вважатися гарантованою давньою практикою так званих «джентльменських угод». За цим алгоритмом не вимагається створення спеціальних механізмів контролю.

Таким чином, юридичне закріплення просування домініонів до незалежності визначили характер відносин всередині колишньої Британської імперії та накреслили шляхи її трансформації, а також формалізували нетипові (гібридні) форми державно-територіального устрою Співдружності націй. Сконструйований нормативно-правовими актами XX ст. баланс інтересів Великобританії та її домініонів сприяв

⁶⁵ Мохаммад А. Эволюция Британского Содружества наций во второй половине XX века: автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 – всемирная история. М., 1998. С. 3.

⁶⁶ *Офіційний сайт Британської Співдружності*. URL: <http://www.thecommonweath.org>

створенню нового міждержавного об'єднання – Британської Співдружності націй, а пізніше – Співдружності націй.

АНОТАЦІЯ

Досвід трансформації колишньої потужної Британської колоніальної імперії в другій половині XIX – першій половині XX ст. у демократичну спільноту – Британську Співдружність Націй, є досить цікавим і корисним. Перетворення системи взаємовідносин Великої Британії і залежних країн, які входили до складу Британської імперії, що мали своїм результатом створення Британської Співдружності Націй, переконує у перевагах мирної трансформації багатонаціональних державних утворень над їх стихійним розпадом. Імперські конференції відіграли важливу роль у цьому процесі, вони стали одним із самих ефективних форм взаємодії між складовими частинами Британської Співдружності Націй і формування єдиної політики. Ця форма контактів створювала можливості для широкої внутрішньої імперської дискусії з економічних і політичних питань, що виникали в житті складових частин Співдружності і стали шляхом досягнення узгодженої спільної політики.

Початок формування Співдружності націй прийнято пов'язувати зі зміною статусу Канади. Офіційною датою, яка започаткувала процес набуття Канадою незалежності, вважають 1 липня 1867 р. – день набрання чинності Акту про Британську Північну Америку. Цей документ разом з подальшими поправками і доповненнями донині залишається складовою частиною Конституції Канади.

Вестмінстерський статут став тим документом, що підвів підсумок тривалій боротьбі домініонів за свої права. Він став логічним завершенням тривалого процесу трансформації внутрішньої імперських стосунків, боротьби домініонів за рівноправність з метрополією у внутрішній і зовнішній політиці.

Література

1. Australia. A social and political history. London, 1975. 164 p.
2. Брайлян Є. С. Колоніальна і постколоніальна політика Великої Британії в Карибському басейні (1930-ті – 1983 pp): дис. ... к.і.н.: 07.00.01 – всесвітня історія. Київ, 2021. 265 с.
3. Богдановская И. Ю. Правовые системы Канады, Австралии и Новой Зеландии: особенности развития. *Право и политика*. 2002. № 8. С. 18–27.
4. Bradly K. Living Commonwealth. London, 1961. 254 p.

5. Burgess M. The British tradition of federalism. L., Leicester Univ. Press, 1995. 186 p.
6. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Світ після 2 вересня 1945 р. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 4–18.
7. Веснин А. Британская имперская федерация и английские торговые интересы. СПб., 1900. 292 с.
8. Harvey H. Consultation and Co-Operation in the Commonwealth. Oxford University Press, 1952. 411 p.
9. Heinlein F. British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind. London, 2002. 350 p
10. Horne John. A Companion to World War I. *John Wiley & Sons*. 2011. P. 531–532.
11. Глушенко Е. А. Строители империй. Портреты колониальных деятелей. М. : Согласие, 2000. 379 с.
12. Deakin A. Federated Australia. Melbourn : University Press, 1968. 314 p.
13. Dewey A. Dominions and diplomacy. L., 1929. 186 p.
14. Дипломатический словарь / под ред. А. Я. Вышинского, С. А. Лозовского. URL: http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_diplomatic/
15. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з фр. Є. Марічев, Л. Погорєлова, В. Чайковський. Київ : Основи, 1999. 903 с.
16. Ерофеев Н. А. Английский колониализм в середине XIX века. Очерки. М. : Изд-во «Наука», 1977. 256 с.
17. Ерофеев Н. А. Закат Британской империи. М., 1967. 280 с.
18. Evatt H. The Royal Prerogative. Sydney: Law Book Co., 1987. 425 p.
19. Звавич И. И. Оттавская конференция. *Мировое хозяйство и мировая политика*. 1932. № 7. С. 101–108.
20. Зимулина Л. А. Доминионы и неоколониалистская политика Англии. Владимир, 1990. 569 с.
21. Imperial Economic Conference. Ottawa, 1932. Summary of Proceedings and Copies of Trade Agreements. London, 1932. URL: <https://atojs.natlib.govt.nz/cgi-bin/atojs?a=d&d=AJHR1932-I-II.2.1.2.5&e>
22. Imperial conference 1923. *Summary of proceedings*. L., 1923. P. 13–15.
23. История Великобритании / Под ред. К О. Моргана. М. : Весь мир, 2008.
24. История государства и права зарубежных стран: Учеб. пособие в 2-х частях, Часть 2, книга 2. : документы и материалы по истории государства и права Нового и Новейшего времени / сост. Н. А. Крашенинникова. М. : Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1994. 426 с.

25. Keith A. B. Responsible Government in the Dominions. Vol. 1–2. L., 1909. 170 p.
26. Kettle J. The British Empire Commonwealth. 1897–1931. London, 1972. 66 p.
27. Colonial Conference, 1907 (Minutes of Proceedings of the). Appendix to the Journals of the House of Representatives, 1907 Session I, A-05. URL: <https://atojs.natlib.govt.nz/cgi-bin/atojs?a=d&d=AJHR1907-I.2.1.2.7&>
28. Козлова Н. Ю. Конституционное развитие Канады (1867–1967 гг.). Историко-юридическое исследование. М., 1989.
29. Конституционное право зарубежных стран : учеб. / В. Е. Чиркин. М. : Норма : ИНФРА-М, 2012.
30. Колісніченко К. С. Особливості мандатної системи Ліги Націй в умовах універсального міжнародного правопорядку у період між двома світовими війнами. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 48. С. 578–583.
31. Кочегарова Н. И. Великобритания и новая канадская конституция (1980–1982 гг.) / Великобритания, Франция и США в международных отношениях нового и новейшего времени. М., 1986.
32. Крылова Н. С. Содружество наций: политико-правовые проблемы. М., 1991. 423 с.
33. Лебедев И. А., Хесин Е. С. Содружество наций: проблемы и перспективы. *Мировая экономика и международные отношения*. 1983. № 15. С. 10–24.
34. Meaney N. A history of Australian defence and foreign policy 1901–1923. Sydney : Sydney University Press, 2009. Vol. 2. 450 p.
35. Мижув П. Г. История колониальной империи и колониальной политики Англии. 2е изд. СПб., 1909. 245 с.
36. Мохаммад А. Эволюция Британского Содружества наций во второй половине XX века : автореф. дисс. ... канд. ист. Наук : 07.00.03 – всемирная история. М., 1998. 22 с.
37. Olson J., Shadle R. Historical dictionary of European imperialism. Westport: Greenwood Publishing Group, 1991. 796 p.
38. Офіційний сайт Британської Співдружності. URL: <http://www.thecommonwealth.org>
39. Палл Р. Д. Кризис Британии и Британской империи. М. : Издательство иностранной литературы, 1959. 158 с.
40. Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. London, 2013. 378 p.
41. Riddell W. A. Documents on Canada Foreign Policy. 1917–1939. Toronto, 1962. 215 p.

42. Russel D. The Jolly Old Empire”: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945–51. Britain, the Commonwealth and Europe: The Commonwealth and Britain’s Applications to join the European Communities / Ed. by A. May. Basingstoke, 2001. P. 9–29.

43. Романов А. К. Правовая система Англии : учеб. пособие. М. : Дело, 2002. 343 с.

44. Sanders D., Houghton D. Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy Since 1945. 2-nd ed. Basingstoke, 2017. 384 p.

45. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке / под ред. Э. Д. Гримм. М. : Изд-во Ин-та востоковедения им. Нариманова, 1927. 348 с.

46. Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870–1914. М., 1989. 654 с.

47. Seeley J. R. The Expansion of England: two courses of lectures. London: Macmillan, 1883. 156 p.

48. Скоробогатых Н. С. Политическая борьба в Австралии по проблемам взаимоотношений с Великобританией на рубеже XIX–XX вв. *Вестник МГУ*. 1987. № 6. С. 10–18.

49. Сталоверова Г. В. Проблеми відносин між самоврядними колоніями і Великою Британією на колоніальній конференції 1897 р. *Грані. Науковий вісник. Серія: Історичні науки*. 2012. 4(84) квітень. С. 3–18.

50. Сталоверова Г. В. Соціально-економічне та політичне становище британських самоврядних колоній наприкінці XIX – початку XX ст. *Гілея. Науковий вісник. Серія: Історичні науки*. 2012. Вип. 59 (4). С. 209–213.

51. Сталоверова Г. В. Проблеми відносин між Великою Британією і домініонами під час Чанакської кризи 1922 р. *Дні науки-2009* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції з історії. Прага : Наука і освіта, 2009. Том 9. С. 7–9.

52. Сталоверова Г. В. Еволюція британського колоніалізму (1914–1921 рр.): концептуалізація проблеми. *Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 18. С. 137–141.

53. Сталоверова Г. В. Рух британських домініонів за державний суверенітет (1922–1923 рр.). *Гілея. Науковий вісник. Серія: Політичні науки*. 2009. Вип. 21. С. 369–377.

54. Statute of Westminster. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents>.

55. Стеценко М. П. Особенности развития Британской колониальной империи, Вестминстерский статут 1931 г. Киев, 1969. 187 с.

56. Федерация в зарубежных странах. М. : Юридическая литература, 1993. 420 с.

57. Фергюсон Н. Имперія: Як Британія вплинула на сучасний світ. Київ : Наш формат, 2020. 424 с.

58. Wheare K. C. The Statute of Westminster and Dominion Status. Oxford, 1947. 365 p.

59. Яковюк І. В. Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 95–103.

Information about the author:

Sokyrska Vladylena Volodymyrivna,

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of World History, International Relations
and Methods of Teaching Historical Disciplines

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko,
87, Romenska str., Sumy, 40000, Ukraine